

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԴՈՒՔՍ ԱՆՏԻՈՔԻ

(1068 — 1072)

1068ին, Ռոմանոս Տիոփէնի կայսրը Անտիոքի դուքս^(*) անուանեց խաչատուրը⁽¹⁾։

Ուրիշ շատերու պէս, մանաւանդ ժ. դարէն սկսեալ, Տաւրոսի և շրջակայ սահմաններուն մէջ, խաչատուր ալ Հայ էր⁽²⁾։ Ծանօթ է արդէն թէ Ռոմանոս Տիոփէն այդ շրջանին զինուորական հրամանատարութեան պաշտօնին կոչեց բազմաթիւ Հայեր⁽³⁾։ Կայսրը իր ընտրութիւնը կեդրոնացուցած էր խաչատուրին վրայ, վասնզի ան ազնււական, խելացի և գործունեայ անձ մըն էր, և իբր զօրավար՝ քանիցս տուած էր իր պաշարիւնութեան և տաղանդին ապացոյցները։ Բայց խաչատուր բախտաւոր չեղաւ իբրեւ Անտիոքի դուքս։ Պաշտօնի կոչուելէն տարի մը ետք, 1069ին իսկ, ձախողութիւն մը կրեց Թուրքերէն, որ Իկոնիոյ (Դոնիա) աւարառութենէն կը վերադառնային⁽⁴⁾։ Այն ատեն Ռոմանոս Տիոփէնէն հրաման ստացած էր Մոպսուեստիոյ (Մամեստիա) մէջ Թուրքերուն սպասել, անոնց նահանջի գիծը կտրելու համար։ խաչատուր յաջողեցաւ Թուրքերուն տարած աւարը ետ առնել, բայց Թուրքերն ալ յաջողեցան խաչատուրէն խոյս տալ և Հալէպ հասնել՝ Սարուանդիքար լեռան կիրճերէն անցնելով⁽⁵⁾։

(*) [Հայերէն նաև «տուկ» և «դուկ», կը նշանակէ 1. առաջնորդ, 2. առաջնորդ պատերազմի մէջ, այսինքն զինուորական հրամանատար (Ծ. Թ.)]։

(1) Attaliatès, p. 137, 172, Psellos, éd. Renault, Romain Diogène, c. 34. Skylitzès, 684, 703, Bryenne, I, c. 21, Zouaras, III, 705; Հմմտ. Laurent, Byzance et les Turcs Seldjoudides (1914/19), p. 41։

(2) Հմմտ. Լոռան, անդ, էջ 67 յճրդ։

(3) Հմմտ. Լոռան, անդ, էջ 43։

(4) Տես ծան. 1-ի մէջ լինուած աղբիւրները։

(5) Հմմտ. Lebeau-Brosset, Histoire du Bas-Empire, XIV, 694։

(6) Attaliatès, p. 136-38, Skylitzès, p. 284. Zouaras, III, 694։ — Սարուանդիքար (Sarbandikos) Ամանոսի հրախայի մասն է, Ramsay, Hist.

Երկու տարի ետք, 1071ին, խաչատուր Ռոմանոս Տիոփէնի կուսակիցներուն հետ էր, երբ այս վեհապետը, որ Ալփ-Արսլանի ձեռքը գերի ինկած էր, ազատ արձակուելէ վերջ ստիպուեցաւ զէնքի դիմել նորէն բարձրանալու համար կայսերական գահը, ուր նստած էր Միքայէլ Է. Տուկիծ (Doukas, Ducas)։ Այս պայքարին մէջ, Ռոմանոս Տիոփէն զիւրաւ կրցաւ թէ՛ զինուոր և թէ՛ դրամ գտնել։ Իր նախկին զինուորները գունդագունդ իրեն միացան, իսկ դրամը արեւելեան նահանգներուն հանրային գանձարաններն են որ հայթայթեցին։ Բայց Ամասիոյ առջև պարտուեցաւ Կոստանդին Տուկիծէ, որ Յովհաննէս Կեսարի կրտսեր որդին էր և հետեւաբար զարմիկը Միքայէլ Է. կայսեր։ Ռոմանոս Տիոփէն, այս պարտութենէն վերջ, Tyropoion ամրոցը⁽⁸⁾ ապաստանեցաւ, ուրկէ զինքը ազատեց խաչատուր, առ ի երախտագիտութիւն հանդէպ այն կայսեր՝ որ զինքը զինուորական ամենաբարձր աստիճանին բարձրացուցած էր, կարեւոր ուժով մը անոր օգնութեան փութաց⁽⁹⁾։

Ինքնաբերաբար է որ խաչատուր Ռոմանոսը ազատած էր. բայց անոր օգնելով՝ ապստամբ նկատուեցաւ յաջս Միքայէլ Է. կայսեր. գէթ այս կարծիքը ունին Psellos և Nicéphore Bryenne պատմագիրները։ Ըստ Attaliatès-ի (էջ 172) և Skylitzès-ի (էջ 703), Միքայէլ Է. կայսրն է որ խաչատուրը զբրկած էր Ռոմանոսի գէմ, որ Tyropoion ապաստանած էր։ Բայց խաչատուր, զգած-

Geog. of Asia Minor, p. 385։ [Սարուանդիքար = Սարաւանդի (էջ 129)։ Քար = քարն Սարաւանդի (Սամուէլ Անեցի, էջ 141, և Սարուանդիքարն զղեակ մըն էր, որ Կեսարի Տաղի մէկ կիրճէն անցնող ուղիին վրայ կ'իջիւէր. տես Paul Deschamps, «Le Château de Servendikar en Cilicie, le défilé de Marris et la frontière du Comté d'Edesse» (Syria, XVIII (1937), p. 379-388)։ Հմմտ. նաև E. Honigmann, Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches Von 363 bis 1071, էջ 121 ծան. 2, ինչպէս և Ալիշան, Սիւնաւն, էջ 576 (աշխարհագրական ցանկին մէջ)։ Ծ. Թ.]։

(7) Psellos, c. 32, Skylitzès, p. 702, Bryenne, I, c. 21, Lebeau XIV, 507։

(8) Psellos, c. 34, Skylitzès, p. 703։ — Tyropoion-ի տեղը չէ ճշգրտած. հմմտ. Ramsay, անդ, 141, 356-ի Rott, Kleinasiatische Denkmäler, քարտե G 5։

(9) Psellos, c. 34, Bryenne, I, c. 21։

ուելով Տիոթէնի դժբախտութիւններէն և յիշելով թէ անէր որ զինքը Անտիոքի դուքս անուանած էր, փոխանակ անոր դէմ կըռուելու՝ համաձայն իր ստացած հրամանին, անոր կողմը անցած էր։ Իր զինուորներէն անոնք, որ այս պարագային չէին ուզած իրեն հետեւի և հաւատարիմ մնացած էին կ. Պոլսոյ կայսեր, ետ ղրկուած էին առանց ձիու, առանց զէնքի և առանց կազմածի։

Շատ չանցած, կը շարունակէ Attaliatès, նկատելով որ աշուներ կը յառաջանար, ինչպէս որ Ռոմանոս Տիոթէնի հետ կիրիկիա վերադարձաւ, ձմեռը հոն անցընելու համար։ Իր նպատակն էր խաղաղօրէն իր բանակը վերակազմել և հոն սպասել այն օգնական ուժին զոր Թուրքերը խոստացած էին։ Բայց սխալ մը գործեց, ձմրան եղանակին Փոքր-Ասիոյ զանազան կողմերը անպատակ գունդեր չղրկելով։ Արգարե, Ռոմանոս Տիոթէնի զօրքերը կրնային Պիսիդիա, Իսաւրիա, Լիկաոնիա, Պափլագոնիա, Հոնորիադա և մինչև իսկ Բիւթանիա յառաջանալ, հարստահարել ժողովուրդը, հետապնդել կայսերական զօրամասերը և արգելք ըլլալ անոնց վերակազմութեան։ Խաչատուր ուրիշ կերպ մտածեց. կարծեց որ ապահով էր կիրիկիոյ մէջ, Տաւրոսի կիրճերուն ետեւը⁽¹⁰⁾, և հոն անգործ կեցաւ, ձեռնարկելով պաշտպանողական պատրաստութեանց⁽¹¹⁾, զոր կը զիւրացնէր Անտիոքի և շրջակայքին տիրապետութիւնը⁽¹²⁾, սպասելով այն օգնական ուժին, զոր իրեն պիտի ղրկէր սուլթանը⁽¹³⁾։ Իր այս վարմունքով, խաչատուր իր հակառակորդներուն ամէն ազատութիւն թողած եղաւ որ բանակ մը հաւաքեն և կազմակերպեն։ Այս գործը զուլս հանեց Անդրոնիկ Տուկիծ, Յովհաննէս Կեսարի երէց որդին, որ իր զինուորներուն տուաւ ինչ որ կուտուէր համար պէտք էր, առատաձեռնօրէն վարձատրեց զանոնք, մանաւանդ հաւաքեց արեւմուտցի բազմաթիւ վարձկան զինուորներ,

օգնութեամբ ֆրանկ կրիսպինի⁽¹⁴⁾, որ Ռոմանոս Տուկիծէն վրէժ լուծել կ'ուզէր, զինքը կղզի մը քստորուած ըլլալուն համար⁽¹⁵⁾։

Երբ այս զէպքերը տեղի կ'ունենային, Միքայէլ է. Տուկիծ⁽¹⁶⁾ կայսեր բացօթյա կամքին համաձայն, կ. Պոլսոյ կառավարութիւնը Ռոմանոս Տիոթէնի հետ բանակեցեալ համաձայնութեան եզր մը գտնելու համար⁽¹⁷⁾։ Ռոմանոս պատասխանեց, թէ կը պահանջէր որ ամբողջ կայսրութիւնը իրեն յանձնուի։ Ասոր վրայ Տուկիծ ստիպուեցաւ զէնքի զիմել. բայց յանձնարարեց կարելի եղածին չափ լաւ վարուել Տիոթէնի հետ⁽¹⁸⁾ և «եկեղեցականներուն»⁽¹⁹⁾՝ Քաղկեդոնի, Հերակլիոյ և Կոզոնիոյ մետրապոլիտներուն⁽²⁰⁾ պաշտօն յանձնեց իր այս հրամանին գործադրութեան հսկել։

Անդրոնիկ Տուկիծ, որուն յանձնուած էր պատերազմը վարելու գործը, իր յարձակումով յանկարծակիի բերաւ խաչատուրը։ Այս վերջինը կը սպասէր որ Անդրոնիկ յառաջանայ սովորական ճանապարհով, որ Պոդանդոսէն (Պոզանթի) կ'անցնէր⁽²¹⁾։ Անդրոնիկ Իսաւրիայէն և ծովեզերքէն անցաւ և յաջողեցաւ իր յառաջխաղացումը ծածուկ պահել իր հակառակորդէն և Տարսոն հասաւ, երբ մարդ տեղեկութիւն չունէր⁽²²⁾։ Խաչատուր փութաց անոր դէմ ելլել, բայց իր բանակը, որ փոքրաթիւ էր և սակաւարժէք քան Անդրոնիկինը, յաղթուեցաւ⁽²³⁾ ճակատամարտի մը մէջ, ուր ֆրանք կրիսպինի շնորհիւ Անդրոնիկ տարաւ յաղթանակը⁽²⁴⁾։ Խաչատուր ձիւն ինկաւ, բռնուեցաւ և տարուեցաւ Անդրոնիկ Տուկիծի առջև⁽²⁵⁾, որ մեծարանքով վարուեցաւ անոր հետ և ազատ արձակեց զայն պատ-

(14) Attaliatès, p. 173, Skylitzès, p. 702, Psellos, c. 36, Bryenne, I, c. 23, Zouaras, III, 705.

(15) Skylitzès, p. 703, Laurent, Byzance et les Turcs, p. 65.

(16) Psellos, c. 35.

(17) Psellos, c. 35. Bryenne, I, c. 22.

(18) Psellos, c. 36.

(19) Psellos, c. 37.

(20) Skylitzès, p. 704.

(21) Attaliatès, p. 173, Psellos, c. 36, Skylitzès.

(22) Նախորդ ծանոթութեան մէջ յիշուած աղբիւրները և Bryenne, c. 23, 24.

(23) Attaliatès, p. 174.

(24) Psellos, c. 39, Bryenne, I, c. 24.

(25) Attaliatès, p. 174.

(10) Attaliatès, p. 172, Psellos, c. 34, Skylitzès, p. 703, Zouaras, III, 705.

(11) Psellos, c. 34, Bryenne, I, c. 21.

(12) Bryenne, I, c. 23.

(13) Attaliatès, p. 172, Skylitzès, p. 703, Bryenne, I, c. 25, Zouaras, III, 705.

ուռյ խօսք առնելէ վերջ⁽²⁶⁾։ Psellos այն ատեն Անդրոնիկին գրեց և յանձնարարեց որ ձեռքէ չփախցնէ այդ «նենգամիտ թաշատուրը», այդ «գազանը», որ «ո՛չ թէ օձին մէկ մասն է, այլ նոյնինքն վիշապին զլուխը»⁽²⁷⁾։ Դիւրին է հասկնալ թէ ինչո՞ւ համար թաշատուր, իբր շնորհակալութիւն Անդրոնիկի, որուն բարեացակամութիւնը զինքը կը պաշտպանէր այսպիսի ատելութեան մը դէմ, անոր նուիրեց թանկարժէք քար մը, զոր Անդրոնիկ յետոյ պարգեւեց Մարիա կայսրուհիին⁽²⁸⁾։

Իր զօրավարին գերութենէն ետք, Ռոմանոս Տրոփէն կայսրը խելակորոյս ինքզինքը պաշտպանեց Ատանայի⁽²⁹⁾ մէջ, ուր շատ չանցած իրեն դաւաճանեցին իր յուսաբեկ հետևորդները։ Յայտնի է թէ թաշատուր ի՛նչ եղաւ ատկէ վերջ, ո՛չ ալ թէ ի՛նչպէս և ե՛րբ մեռաւ, բայց Psellosի և Bryenneի այնքան յստակ և ճշգրիտ տեղեկութիւնները իր գերութեան և Անդրոնիկի իրեն հանդէպ ունեցած վարմունքին մասին թոյլ չեն տար ո՛չ ըսել թէ ճակատամարտին մէջ սպաննուեցաւ⁽³⁰⁾ և ո՛չ ալ թէ, հակառակ այն պարտութեան զոր կրեց Ռոմանոս Տրոփէնը պաշտպանելուն համար, թաշատուր Անտիոքի դուքս մնաց մինչև 1072 և այդ տարին Բիւզանդիոնէն շրջապատ մէկու մը կողմէ սպաննուեցաւ⁽³¹⁾։ — Իրականութիւնը այն է որ թաշատուր բռնուեցաւ Ատանայի մէջ և թէ անկէ ետք պատմութիւնը լուռ կը մնայ իր մասին։ Ահա ատենք են միայն այն տեղեկութիւնները զոր կարելի է քաղել մեզի հասած յոյն պատմիչներէն։

Այն կարծիքը, որուն համաձայն թաշատուր մինչև իր մահը Անտիոք մնացած է, արձագանգ մըն է այս զօրավարին մասին Հայկական աւանդութեան։ Արդ, եթէ կրցայ իր պատմութիւնը ուրուագծել առանց ո՛չ իսկ մէկ հայ հեղինակ յիշելու,

պատճառն այն է որ, եզական երևոյթ, այս Հայուն մասին, որ Անտիոքի դուքս եղած է, որ այնքան ազնուօրէն իր անկեալ վեհապետին հանդէպ անձնուիրութիւն ցոյց տուած է, ունէ յիշատակութիւն չկայ հայկական աղբիւրներուն մէջ։ Արդեօք իրապէս անծանօթ մնացած է Հայերուն թէ հայ պատմիչները իր մասին գրած են թաշատուրէն տարբեր անունով մը յիշատակելով զինքը։ Արդեօք Յոյնե՞րը միայն իրեն տուած են այս անունը, որ սակայն անառարկելիօրէն հայկական է⁽³²⁾։

Հայոց պատմութեան մեզի ժամանակակից հեղինակները չէին կրնար այս մը տածումը չունենալ, հետեալաբար փնտռած են Անտիոքի դուքս մը, որ կրնայ նոյնացուիլ Յոյներուն յիշած թաշատուրին հետ։ Եւ զայն գտած են Մատթէոս Ուռհայեցիի ՂԱ. զլուխին մէջ⁽³³⁾։ Ըստ այս պատմագրին, 1065ին Անտիոքի դուքսը Պեխտ, որ Հայ էր, ազնուօրէն Եգեսիոյ օգնութեան փութաց Թուրքերուն յարձակման դէմ պաշտպանելու համար քաղաքը և քիչ մնաց որ այդ կռիւին մէջ սպաննուէր, Եգեսիոյ յոյն զօրավարներուն նենգամտութեամբ։ Այս հատուածին հիման վրայ, Հայ պատմաբանները հետեւեալ կերպով տրամաբանած են։ Ըստ Մատթէոս Ուռհայեցիի, 1065ին, Անտիոքի դուքսը հայազգի Պեխտն է։ 1068ին, ըստ Բիւզանդացի պատմագիրներու, Անտիոքի դուքսն է հայազգի թաշատուր։ Հետեալաբար, երկու անձերը նոյն անձն են բացայայտօրէն։ Յոյները զայն յիշած են իր հայկական անունով, մինչ Ուռհայեցի անոր տուած է իր Բիւզանդական պատուանունը՝ Vestis (= Պեխտ)։

Եւ Յոյներուն ծանօթ թաշատուրին վերագրուած են ինչ որ Հայերը ըսած են Պեխտի և նոյնիսկ Եպիխտ անուն մէկու մը մասին, այս վերջինը նոյնացնելով առա-

(26) Psellos, c. 40.

(27) Historiens fran. des Croisades, I, 47.

(28) Bryenne, I, c. 24.

(29) Attaliatès, p. 174.

(30) Skylitzès, p. 703, Zouaras, III, 705 Բառը զոր կը գործածեն միանգամայն կը նշանակէ «բռնել» և «սպաննել»։ Հմմտ. Laurent, Byzance et les Turcs, p. 41.

(31) Jorga, Geschichte d. Osman. Reiches, I, 68.

(32) Attaliatès, p. 137, 172, Psellos, c. 38, Skylitzès, p. 684, 703, Bryenne, I, c. 21, 24, Zouaras, III, 693, 705։ Յոյն հեղինակները հազիւ թէ ազատած են իր անունը գրելով Khatatourios, Khoutatarios։ [«Թաշատուր»ին յունարէն ուրիշ ձևերուն մասին տես յօդուածին վերջին ծանօթութիւնը։ Ծ. Թ. 1.]

(33) Dulaurierի Թարգմանութիւն [= Մ. Ուռհայեցի, Ժամանակագրութիւն, Բ. տիպ, Վաղարշապատ, 1898, էջ 157 և յջրդ.]

ջինին հետ, որովհետև երկու անուններն ալ vestis բառին աղաւաղումներն են և նոյն անձը կը մատնանշեն⁽³⁴⁾։ Ըստ այսմ, իսլաւացի համար ըսուած է թէ Անի ծնած էր⁽³⁵⁾, անոր համար որ Ուռհայեցի, զլ. ՃԺԱ. [= էջ 214 հայերէն բնագրին, ուր գործածուած է նաև Եպիսոս ձևը (Ծ. Թ.)] Եպիսոսի համար կ'ըսէ թէ Շիրակէն եկած էր, որուն մայրաքաղաքն էր Անի։ — Նոյն Ուռհայեցիին համաձայն (զլ. ՂԱ.), իսլաւացիներն Անտիոքի դուքս անուանման թուականը իջեցուցուած է մինչև 1065, ինչ որ շատ հաւանական է, վասնզի եթէ Ուռհայեցիին հետեւելով ընդունիլ պէտք ըլլայ թէ Պիստ անուն մէկը 1065ին Անտիոքի դուքս էր, նոյնքան զօրաւոր պատճառներով պէտք է ընդունիլ թէ 1067ին Անտիոքի դուքսը կը կոչուէր Նիկիփորիցէ⁽³⁶⁾, որ այդ թուականին պաշտօնանկ եղաւ, ժամանակ մը Անտիոքը կառավարելէ ետք։ Attaliatès կը պատմէ (էջ 181) թէ Նիկիփորիցէ Անտիոք մեկնած էր Կոստանդին Տուկիծի օրով (1059-67), շնորհազրկութեան մը հետեւանքով։ Արքունիքէն հեռացուած էր և Անտիոքի դուքս կարգուած։ Իր պաշտօնավարութիւնը խռովութեանց և անկարգութեանց շրջան մը եղաւ։ Թշնամութիւններ պատրուակելով՝ ամբողջներ շինեց, Սարակինոսները գրգռեց, որ յենակէտներ հաստատեն միջնաբերդին վրայ յարձակելու համար։ Անկարող անոնց դէմ կռուելու, զանոնք գրգեց որ թշնամանան Բիւզանդացւոց հետ և յարձակին Բիւզանդական սահմանագիծին գրացի քաղաքներուն վրայ։ Անտիոքի բնակիչներուն հանդիսը խռովեց բռնազրաւումներով եւ սոսկալի հարկապահանջութեամբ։ Իր հրամանատարութեանէն պաշտօնանկ ըլլալէ ետք, ատեն մը վերջ նորէն հոն ղրկուեցաւ, բայց նորէն նոյն ոճրապարտ վարմունքն ունեցաւ։ Կայսեր մահէն վերջ (1067), կայսրուհին իշխանութեան օրով, Անտիոքի մէջ ձերբակալուեցաւ և բանտարկուեցաւ։ — Իր

անմիջական յաջորդն եղաւ Նիկիփոր Վոտանիատ (Botaniete) ապագայ կայսրը⁽³⁷⁾։ Յետոյ իսլաւացի յաջորդեց Նիկիփորի, երբ Ռոմանոս Տիոթէն կայսր եղաւ⁽³⁸⁾, բայց ո՛չ՝ այս թուականէն առաջ։ — Այս պայմաններուն մէջ, որպէսզի կարելի ըլլայ հաստատօրէն ըսել թէ Պիստ, որ 1065ին Անտիոքի դուքսն էր, և իսլաւացի, որ 1068ին Անտիոքի դուքսն էր, միևնոյն անձն են, պէտք է ունենալ ժամանակակից աղբիւր մը, ուր երկու անձերը նոյնացուած ըլլան։ Եւ այսպիսի աղբիւր մը չունինք։

Միւս կողմէ զարմանալի թուած է, որ Անտիոքի դուքս մը Կիլիկիոյ և Տաւրոսի մէջ, այսինքն Անտիոքէն բաւական հեռու, կրցած ըլլայ գործել, ինչպէս իսլաւացիները։ Հետեւաբար, ըսողներ գտնուած են, թէ Պիստ-Իսլաւացի Անտիոքի կառավարիչ եղած է, բայց ոչ թէ մեծ Անտիոքի, այլ Կիլիկիա-Իսաւրիայի մէջ փոքր Անտիոքի մը (Antiochette)⁽³⁹⁾։ Եւ ասիկա, հակառակ բիւզանդացի մատենագիրներուն որ, ժամանակակից կամ պալատական և հետեւաբար քաջատեղեակ, ճիշդ հակառակը ըսած են։ Պատճառն այն է որ ծանօթ է Եպիստ անուն մէկը, տէր՝ Անդրիունի (Անդրուն), ո՛չ հեռու Անտիոքէ, որ այս փոքր քաղաքին մէջ մեռաւ 1078-79ի ատենները, սպաննուելով նենգամիտ Յոյնէ մը⁽⁴⁰⁾։ Պատմաբանները այս հայ իշխանը, որ կործանած էր իր երախտագիտութիւնը ցոյց տալու և հաւատարիմ մնալու համար յոյն կայսեր մը, որ իրեն բարիք ըրած էր, չարանախանձ և ապերախտ Յոյնի մը ոճիւրին զոհ ցոյց տալու փորձութեան չեն կրցած դիմադրել։ Հետեւաբար Անդրիունի Եպիստ փոքր իշխանը նոյնացուցած են⁽⁴¹⁾։ Իսաւրիոյ Անտիոքին Պիստ-Իսլաւացի փոքր իշխանին հետ, որ իբր զօրավար նը-

(37) Attaliatès, p. 96-101, Skylitzès, p. 262-3, Aboulfaradj, Syr., p. 274:

(38) Attaliatès, p. 172, Psellos, c. 34, Bryenne, I, c. 21:

(39) Alischan, Léon le Magnifique, (1888), p. 12 և Sissouan (1889) p. 43: [= Սիսուան, էջ 46. «Եպիստուր զօրավար... իշխան Անտիոքայ Կրագեան, ի ծովեզերս Բաւրիոյ կամ Քարսուս Կիլիկիոյ» (Ծ. Թ.)]:

(40) Matthieu d'Edesse, tr. Dulaurier, c. 112 [= Ուռհայեցի, էջ 214], Brosset և Lebeau, XIV, 72:

(41) Brosset և Lebeau, XIV, 441:

(34) Brosset և Lebeau, XIV, 441 և XV, 71:

(35) Dulaurierի Թարգմանութիւն, ծանօթ. 2 Ուռհայեցիի ՂԱ. զուխին, Lebeau-Brosset, XIV, 440:

(36) Իր ժամանակակիցներուն համար շատ անժողովրդական յոյն նախարար մը, չմտ. Lebeau, XIV, 440:

շանակելի ծառայութիւններ մատուցած էր Ռոմանոս Տիոթէնի:

Յետոյ, ի նպաստ ազգային ուրիշ նըպատակներու օգտագործելու համար այս երեւելի պատերազմիկին, Յունաց կայսեր այս անձնուէր ծառային փառքին և արժանիքներուն մէկ մասը, ոմանք զայն ազգական յայտարարած են Ապլղարիպի⁽⁴²⁾, որուն տիրապետութեան տակ զտնուած էր Տարսոն⁽⁴³⁾: Ոմանք ալ ըսած են⁽⁴⁴⁾ թէ եղբայրն էր Թորոս և Կոստանդին իշխաններուն, որ զաւակներն էին կիլիկեան Հայաստանի հայ արքայական տան հիմնադիր Ռուբէնի: Այս ազգականութեամբ Պիստ-Եպիստ-Սալատուրի այս հարստութեան իշխաններուն համար կ'ըլլար երեւելի նախնիք մը, որով կարելի էր պարծենալ: Սակայն տարօրինակ է որ Սալատուր, 1067էն իսկ ի վեր նշանաւոր զօրավար, զաւակն ըլլայ Ռուբէնի, որ պատմութեան մէջ երեւան կ'եւլէ 1078ին միայն, երբ տակաւին շատ երիտասարդ էր⁽⁴⁵⁾: Վերջապէս, նոյն Պիստ-Եպիստ-Սալատուրը, եթէ եղբայրն էր Ռուբէնի օրդույն՝ Թորոսի, հօրեղբայրը կ'ըլլայ Թորոսի աղջկան, այն դեռատի Արտային, որ ամուսնացաւ⁽⁴⁶⁾ Եղեսիոյ մէջ Պազտինի (Baudouin de Bologne) հետ, որ քիչ ետք Երուսաղէմի թագաւոր եղաւ, եղբորը՝ Godefroi de Bouillonի մահէն վերջ:

Այս պատմութիւնը ծայրէ ի ծայր յարմարցուած է օգտագործելու համար Պիստ-Եպիստ-Սալատուրի կեանքն ու քաջագործութիւնները, այս իշխանը կապելու համար զլիսաւոր գերակատարներուն հետ այն մեծ եղելութեանց, որոնք տեղի ունեցան վերին Սուրիոյ մէջ ԺԱ. դարուն վերջին տարիները և հետեւաբար Հայոց

ազգային հպարտութեան գոհացում տալու համար: Բայց — վասնզի բայց մը կայ — ժամանակակից աղբիւրները կը պակսին այսքան գեղեցիկ վէպի մը իբրեւ խարխիս ծառայելու համար, վէպ՝ որ այլապէս այնքան քիչ համաձայն է այն ճշգրիտ տեղեկութեանց, զորս Սալատուրի մասին տուած են իր ժամանակակիցները՝ Psellos, Attaliatès, Skylitzès և Bryenne.

Մեր ծանօթութեանց ներկայ վիճակին մէջ, իմաստութիւնը կը պահանջէ ուրեմն Անտիոքի դուքս Սալատուրին մասին վրտահիլ միայն այն տեղեկութեանց՝ որոնք հաւաքուած են այս աշխատութեան առաջին մասին մէջ^(**)

JOSEPH LAURENT

Թրգմ.

Բարիկ

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(Այս ուսումնասիրութիւնը հրատարակուած է Byzantinische Zeitschrift XXXVI հատրիմ (1929/30) մէջ, էջ 405-411):

(**) [E. Honigmann, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches, էջ 120, ծան. II, Khatatouriosին իբր տարբեր մէկ գրչութիւնը կուտայ Katatouris և կ'աւելցնէ թէ «Մ. Ուսահայեցիին յիշած Պիստին (= Vestis) նոյնացումը [Սալատուրին հետ] չի կրնար պաշտպանուիլ» և կը յղէ Լոռանի այս ուսումնասիրութեան: Նոյն գիրքին մէջ, էջ 139, ծան. 7, կը գրէ, «Պիստը սովորաբար անտեղիօրէն կը նշոյնացնեն Սալատուրին հետ: Այս նշոյնացման դէմ տե՛ս Լոռանի յօդուածը»:

Ասոր հակառակ, Claude Cahen կը գրէ. «[Անտիոքի] դուքսը կը կոչուէր Սալատուր կամ Պիստ, կրկնակ անուն բայց հաւանականաբար միակ անձ (առաջինը յունական իսկ վերջինը արաբական և հայկական աղբիւրներուն մէջ)»: C. Cahen, «La Chronique abrégée d'AlcAzimi», Journal Asiatique, Juillet-Septembre 1938, p. 426) (Ծ. Թ.)]:

ԾԱՆՕԹ. —

Սիմոն Հոկտեմբեր 1951ի թիւին մէջ, էջ 302, սիւնակ Ա., երկրորդ հատուած, տող 13, կարգաւ «ուր ալէ ձեռագիրն է» խօսքին մէջ ալէ» և յալէ զլիսազրով չեն տպուած», սիւնակ Բ., առաջին հատուած, տող 1, կարգաւ ուր, փոխանակ ԵՐ, էջ 303, հատ. Բ., վերջընթեր տող, կարգաւ «ուլամայքն», էջ 303, տող 12, կարգաւ եմեմ, փոխանակ իմեմ, տող 33, կարգաւ Հալսալ էմեմիմ, էջ 304, տող 28, կարգաւ Մուհամմաշիմ հետ, ծան. 19, կարգաւ ծովակալ փոխանակ ժողովակալ և հալկական փոխանակ օրինական:

(42) Alischan, Léon, p. 12 և Sissouan, p. 87 [= Սիսուան, էջ 86]:

(43) Laurent, Byzance et les Turcs, p. 85:

(44) Alischan, Sissouan, p. 43:

(45) Kirakos, tr. Brosset, p. 54 [= Կիրակոս Գանձակեցի, Համանոս Պատմութիւն, Վենետիկ, 1865, էջ 58], Saint-Martin, Mémoires sur L'Arménie, I (1818) p. 388, Dulaurier, Historiens Arméniens des Croisades, I, p. L, de Slane, Historiens Orientaux des Croisades, I, p. XXII:

(46) Dulaurier, Hist. Arm. Croisades, I, p. 41, Ro. Röricht, Geschichte d. König, Jerusalem, Hagenmeyer, Ի Foucher, p. 421 և Ի Ekkehard, c. VI, 5: